

թիւն մը ունենալու: Բայց մարդը կը գիտակցի և կ'ընդգգայ Աստուածային պատկերին դրոշմը իր հոգիին վրայ ու կը գիտակցի թէ ըլլալով հանդերձ բնութեանական այս աշխարհին մէջ, կը պատկանի ոգեկան ալ աշխարհի մը: Ուրեմն կը պատկանինք յաւիտենութեան, ու կ'աշխատինք զայն ժառանգել:

Ինչ որ յաւիտենականն ու անմահը կը շինեն մարդուն մէջ հոգեկան կամ ֆիզիք ելեմանները չեն, այլ ոգեկանութիւն մը որ կը գործէ այս երկուքին մէջ, ու կը կազմաւորէ անհատականութիւն մը որ կը զգայ Աստուածային հոգւոյն իր էութենէն ներս գործելը: Մարդ բնութեան մէջ անմահ և յաւիտենական կրնայ ըլլալ միայն իր ոգեկանութեամբը, պատկանելով ոչ-ապականացու աշխարհի մը. սակայն իր ոգեկանութիւնը բնականօրէն իրեն տրուած իրողութիւն մը չէ. մարդը ոգեկան գոյացութիւն մըն է այնքան ատեն որ այդ ոգեկան գրութիւնը կ'արտաքնացնէ կամ կը յայտնակերպէ, ու այս կ'իրագործուի ա՛յն ատեն միայն երբ ոգին համագործակցաբար ֆիզիք և հոգեկան երկուութեան հետ ստեղծէ համագրեալ ու դաշնաւոր երրորդութիւն մը որուն ձգտած է ամէն տիպար անհատ:

Անհատը մահկանացու է, բնութեան մէջ կենդանական տեսակներն են թերեւ որ անմահ կրնան ըլլալ, իրենք զիրենք սերնդագործելով տեւականացնելուն համար:

BERDIAEV

(Շարունակելի՝ 1)

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ

ՄՏԱԾԵԼՈՒ ԱՐՈՒԵՍԸ

Մարդկային մտքի իրագործումներու զանազան մարգերուն մէջ, քիմիագիտութեան, կենսաբանութեան, բժշկութեան և տնտեսագիտութեան մէջ, կարծես մեթոտը չի կրնար լուծել բազմաթիւ հարցեր և մանաւանդ բաւարար չէ ուղղելու մեր մտածումները: Յաճախ կը տագնապինք մտածելով թէ ի՞նչպէս պէտք է կարգաւորել մեր մտածումները, երբ ժամանակը զլխաւոր տուեալն է: Մեր մտածման առջև կը ներկայանան շատ մը հարցեր միանգամայն, ու-սկսածայ չենք կրնար անոնցմէ շատերը զանց ընել: Մեթոտը մեր մէջ կը շինէ փոքրիկ աշխարհ մը որ երբեմն տարօրինակ կերպով փխրուն է և երբեմն ալ ընդհակառակն շատ տոկուն: Մեր զգայաւորանքը արտաքին աշխարհին դէմ բացուած պատուհաններ են. երբ անոնց միջոցաւ կը տպաւորուինք, կը զգանք թէ արտաքին աշխարհը ճիշդ և մեկին ինչպէս նաև թափանցիկ մեքենականութիւն մը չէ: Զխօսինք տակաւին հովէն քշուող տերեւներուն, ընկճուած հոգիներու, դաշտային աշխատանքներու և գոիհներու մէջ գործուող մեղքերու մասին:

Երբ հունտի մը նայինք, ոչ մէկ կանխակալ կարծիք զմեզ կարող կ'ընէ ըսելու թէ հունտին մէջ ի զօրութեան եղող ծառը ի՞նչ ձև պիտի առնէ ապագային և իր պտուղը ի՞նչ համ պիտի տայ մեր քիմքին: Այն մեթոտը որ բնական երևոյթները դիտելու սքանչելի կարողութիւն մը տուած էր մարդոց, հիմնուած էր տարամերժօրէն տրամաբանութեան ու փորձառութեան վրայ: Փորձառութեամբ եզրակացութիւններու հասնելու մեթոտը երբեմն կը վերագրուի Պէյքընի: Մարդիկ նախնական ժամանակներուն փորձեր կ'ընէին անգիրտապարար, ու տակաւին մեղմէ իւրաքանչիւրը փորձեր կ'ընէ ամէն օր: Օրինակի համար առտու մը աշխատարանս կը մտնեն մեղուներ ու զիս անհանգիստ կ'ընեն. պատճառը հաւանաբար սեղանիս վրայ՝ ծաղկամանին

մէջ քնացող ծաղիկներս են: Երբ կը վեր-
ցընեմ զանոնք, քիչ մը ժամանակ ետք
մեղունները կ'անհետին: Ծաղիկները կը բե-
րեմ սենեակս և կը դնեմ սեղանիս վրայ,
մեղունները դարձեալ կը վերերեկին: Ահա-
ւասիկ այսպէսով կը գտնեմ բնութեան օ-
րէնքներէն մէկը:

Փորձառական մեթոտը իր հիմնական
գիծերուն մէջ պարզ է: Անհրաժեշտ է որ
մեր գաղափարները սիսթեմատիքօրէն հիմ-
նըին իրողութիւններու վրայ: Արուեստա-
գէտները կը տպաւորուին միայն բնութենէն
ու ժամանակի ընթացքին իրենց տպաւո-
րութիւնները կ'արտաքնացնեն իբրեւ խորք
և իբրեւ ձև, մինչ անոնք որոնք իրենց
տեսակէտները փորձառութեան վրայ հիմնել
կ'ուզեն, տարբեր ձևով մը կը դիտեն երե-
ւոյթները:

Ենթադրենք թէ պատերազմ մը սկսաւ
արեւու խաւարումէն անմիջապէս ետք. այս
բացառիկ պարագան անշուշտ չի նշանակեր
թէ արեւուն խաւարումն էր պատերազմին
պատճառը: Ժամանակավրէպ կը նկատեմ
մանրամասնել այստեղ արդիւնքի և պատ-
ճառի աղերսը:

Փորձառութեամբ եզրակացութիւննե-
րու հասնող մէկը իր տեսութիւնները կը
հիմնաւորէ երեւոյթներու յարաբերութեանց
վրայ: Եթէ իր վարկածները կը ճշդունին
կարելի փորձերով, այն ատեն փորձառա-
պաշտը գտած կ'ըլլայ բնական օրէնքները:

Երբոր առարկայ մը ձեռքէս ձգեմ,
անխուսափելիօրէն գետին կ'իյնայ: Կարելի
է առարկային անկման արագութիւնը չա-
փել, հետեւաբար ասկէ կարելի է եզրակա-
ցնել մարմիններու անկման օրէնքը: Այսու
հանդերձ գիտութիւնը որ այսպիսի նկատո-
ղութեանց գումարն է, չկրնար բացատրել
բնական բոլոր օրէնքները: Եթէ երբեք
ձեռքէս վար ձգեմ առարկայ մը որ փո-
խանակ իյնալու սկսի զէպի վեր բարձրա-
նալ, պիտի զարմանամ անշուշտ. բայց
գիտութիւնը պիտի ուզէ պատճառը գիտնալ
ու պիտի փնտռէ աւելի բարդ օրէնք մը
որպէսզի մեկնէ այս երեւոյթը:

Փորձառական գիտութիւնը ունի բնա-
զանցական վարկած մը. — բնական օրէնք-
ներու անփոփոխելիութիւնը: Փորձառական
գիտութիւնը որ թանձրացեալ է ըստ ինք-
եան Մարդը տակաւ առ տակաւ պիտի վե-

րածէ գերմարդու: Երբ մանուկ մը կոճակի
մը վրայ կոխելով բարդ մեքենականութիւն
մը շարժման կը դնէ, հսկայական և խոր-
հըրդանշական ոյժ մը տրամադրութեան
տակ կ'ըլլայ մարդկային ամենէն տկար
էակին: Ինչ տարօրինակ է որ Մարդը —
պզտիկ հիւլէ մը աշխարհի վրայ — կարող
ըլլայ անսահման տարածութիւնները չափել
և մեքենաներ հնարել որ զինքը փոխադրեն
ամբողջ աշխարհին շուրջ քանի մը ժամէն,
որպէսզի յաղթահարէ ցուրտին, սովին ու
հիւանդութեան:

Ըսի՛ թէ փորձառական մեթոտը չէր
բացատրեր տիեզերքը, բայց նկատի առ-
նելով այն ոյժը որուն տիրացած ենք քի-
միական, կենսական ու ֆիզիք մարդիւրու
մէջ, մարդը կը հարցնէ ինքզինքին. —
«Երբ մտածելու արուեստը այսքան յաջո-
ղութիւններ է ձեռք ձգած նիւթական աշ-
խարհի մէջ, ինչո՞ւ զայն չգործադրենք
մարդկային էակներու ալ վրայ, նոյնքան
փայլուն յաջողութիւններ ձեռք ձգելու հա-
մար»: Ծարտարարութեամբ հարցնա-
նելու մէջ երբ երկաթն ու պողպատը զար-
մանալի ճշգրութեամբ մը մարդոց կատարե-
լիք գործը կ'ընեն, ինչո՞ւ մարդիկ տակա-
ւին ապերձանիկ ըլլան. այն մեթոտը որ կը
բազմացնէ կենդանական ու բուսական ցե-
ղերը, չի՞ կրնար ստեղծել արդեօք գեր-
մարդը: Բայց ասոր պատասխանը ուրիշ
որեւէ տեղէ աւելի պէտք է փնտռել ընկե-
րաբանութեան մէջ: Պիտինք թէ փորձերը
պէտք է երբեք կրկնուին ստուգութեան
կարենալ հասնելու համար: Այս պարագա-
յին դժուար է հոգեբանութեան մէջ. իսկ
ընկերաբանութեան մէջ գրեթէ անկարելի:
Կարելի՞ է քաղաքագէտի մը համար որ
ժողովուրդ մը բնութեան տակ դնէ որ-
պէսզի «նայի թէ ինչ պիտի պատահի»,
ճշգրտու համար հակազդեցութիւնը:

Ծշմարտութեան, և մանաւանդ ստու-
գութեան հասնելու համար գիտական փըն-
տըռտուքը կը պահանջէ որ մեր միտքը եր-
բեք զօրաւոր կերպով չփարի մասնաւոր
վարկածի մը: Զէ՞ որ երէկուան ճշմարտու-
թիւնը այսօր կամ վաղը կրնայ սխալ ըլ-
լալ, քանի որ Մարդը ի լինելութեան է
տակաւին: Հետեւաբար մտքի սիստէմի մը
գիւտէն ետք անհրաժեշտ է որ անտարբեր
կենանք ասոր գիմաց:

Երբեմն մեր արարքը կը կանխէ մեր կամեցողութեան: Պզտիկ չնիկ մը երբ լճակին մէջ նետենք պիտի սկսի լողալ, հակառակ որ նախապէս անիկա երբեք լողալու փորձ չէ ըրած: Կարելի է ըսել թէ առանց որոշելու պիտի լողայ: Մեր ծնունդէն իսկ, բոլորս ալ կեանքի ծովուն մեջ ցնտուած պզտիկ կենդանիներ ենք, ու պիտի լողանք այնքան լաւ որքան կրնանք: Վիպասան մը երբ կը սկսի իր գործը, յաճախ կանխորոշած չըլլալ թէ ինչ պիտի գրէ. եթէ գիտնար, վէպը բառ առ բառ գրուած պիտի ըլլար ի յառաջագունէ: «Այսպէս ասաց», ինքզինքը կը նետէ ջուրին մէջ: Իւրաքանչիւր նոր գլուխ տուն կուտայ յաջորդին և կը շարունակուի. արարքը կը կանխէ կամեցողութեան:

Մեր մտքին մէջ, կատարուելիք գործերու նախագիծերը ի յառաջուգունէ պատրաստել անշուշտ աւելի աղէկ է, բայց ծրագիրներ պատրաստել անհրաժեշտաբար գործել չենթադրեր: Երբեմն սքանչելի ծրագիրներ կը յղանանք, և ցած ձայնով մենք մեզի կ'ըսենք օրինակի համար. — «Եթէ նախագահ ըլլայի, եթէ նախարար ըլլայի, եթէ տրուէր ինծի անգամ մըն ալ վեշտասնամեայ տարիքս» . . . Եւ այն, ինչէ՞ր պիտի չընէի: Մտածելը աւելի դիւրին է քան գործելը ըսած է Կէօթէ, աւելի դիւրին է իմաստասիրական գրութիւն մը յղանալ, քան թէ սկզբունք մը գործադրութեան դնել: Մեր կեանքի ընթացքին պիտի անցնինք շատ մը խոչընդոտներէ ու պիտի լուծենք ի՞նչ բարդ խնդիրներ, պիտի մնանք լաբօրէինդոսի մէջ, առանց ինքզինքնիս կորսնցնելու, մեզի ընկեր ունենալով մեր յստակ մտածումները, զայն արուեստագիտական հասկացողութեան վերածելով:

* * *

Ոստեցանք բնագրական մտածելակերպի մը մասին: Գործունեայ մարդը կը տեսնէ, կը փնտռէ ու բարդ հարցերու առջև անճրկած ելք մը կը գտնէ բնագրով: Ուրիշ խօսքով, գործնապաշտ մարդուն համար, մտածելու արուեստը, մտածումը բնագրի վերածել կը նշանակէ: Անշուշտ՝ ըսել չենք ուզեր թէ պէտք է քամահրել

րեգօնը: Այլ՝ Թուօնի երիտասարդ Պօնաբարդին նման պէտք է զիմաւորել հարցերը ու կարգ մը երեւոյթներէ ալ օրէնքներ առաջ բերել:

Հեղինակ մը ձեռագրի էջ մը սրբագրելու առնել կը պատահի որ ածական մը գուրահանէ, կամ բայերը տեղափոխէ, ճատ դիւրաւ կարելի է ըսել թէ այս սրբագրութիւնները որ աստիճանի բարելաւեցին գրուածքը, բայց ձեռագրին հեղինակը որ իւրացուցած է լեզուին բնագրը, առանց երկար մտածելու գրուածքը կը գեղեցկացնէ վասն զի կարգացած է մեծ վարպետները և ծանօթ է անոնց ոճին: «Ի՞նչ կարեւորը, — կ'ըսէ Վալէրի — ո՛չ թէ գիւտն է, այլ գտնուածը օգտագործելը:

Մեծ մարդոց ներաշխարհը տարօրինակօրէն կրնայ արտաքին աշխարհը — մանաւանդ անոնց գործին դաշտը — պարունակել: Օրինակ մեծ վարչագէտ մը իր երկիրը ի՞ր մէջ կ'ապրեցնէ, կը կրէ, իր պաշտօնեաներէն աւելի լաւ գիտէ իր երկրին զանազան կարիքները: Այս գիտակցութիւնը կուգայ իրեն ընթերցումներէ, պրպտումներէ, խօսքերէ, ու ընկերութեան զանազան խաւերուն հետ ընտանութիւն ունենալու հանգամանքէն: Այս բոլորը իր մէջ կը վերածուին արագ ու փայլակնային մտածումներու որոնք առհասարակ ճիշդ են: Մինչ՝ քաղաքագէտ մը շարունակաբար պէտք պիտի ունենայ զիմելու վիճակագրութիւններու, յանձնախումբերու, ժողովներու եւ այլն, և իր քաղաք շատ մը տեղեկութիւններուն հակառակ, իր գործն ի վեր սխալներ պիտի արձանագրէ: Անոր համար որ վիճակագրութիւններ ու տեղեկութիւններ մշակոյթ չեն: Ամբողջապէս դաստիարակուած մարդու մը մտքին մէջ, իրականութիւնները կարգաւորուած են և իր մտքին առջև կը փոխն արտաքին իրաւաշխարհին պատկերը: Այսպիսով է որ հետեւեալ խորունկ բացատրութեան իմաստը ըմբռնելի կ'ըլլայ «հաւատքը պէտք է կանխէ զխտութեան»: Անհրաժեշտ է որ հաւատանք նախ քան մեր գիտնալը, վասնզի մեր գործերը կը կանխեն մեր գիտելութեան:

Մտածելու արուեստը, արուեստն է նաեւ հաւատքին. վասնզի ոչ ոք քաղաքակրթութեան ներկայ աստիճանին վրայ կրնայ հար-

ցաքնները իր անհատական, ընկերային հատատալիքները և զանոնք ենթարկել իր խղճին։ Որպէսզի կարելի ըլլայ ապրիլ խորունկ, գործունեայ կեանք մը, անհրաժեշտ է որ մարդ ընդունի և կիրարկէ նախնեաց բարոյական, ընկերային կրօնական օրէնքները որոնք սկիզբէն ի վեր անհրաժեշտ նկատուած են։

Մեր մտքերը շարունակաբար պատեաններ ունեցած են, առաջինը անոնցմէ նախնական մարդոց հաւատալիքներով մատուցուածն է, և յաջորդաբար Ասիական, Յունական, Հռովմէական և Եգիպտական կրօններով։

Ամենէն մեծ ազդեցութիւնը անտարակոյս կուգայ Քրիստոնէութենէն և Տիեզերքին վերաբերմամբ նուազագոյն ազդեցութիւն բանեցնողը արդի և մակերեսային տեսակէտներն են։ Այս բոլորը իրենց զանազան մասերովը ներկայ են մեր մէջ. մեր արուեստի գործերուն, մեր յիշատակարաններուն, մեր հանդիսութիւններուն, մեր մտածութիւններուն մէջ կան ասոնք, ինչպէս որ չենք կրնար անտեսել մեր մարմինը այնպէս ալ չենք կրնար ազատագրել ինքզինքնիս անցեալէն։

Սորունկ մտածումը իր արմատները նետած պէտք է ըլլայ բնազդին մութ ընդերքին մէջ, մինչ իր յայտնութիւնները պիտի աշտարակուին գեղուղէշ ու յստակ, մըտքին պայծառ երկինքներուն մէջ։ Ան կը հպատակի տրամաբանութեան օրէնքներուն, գիտական տեսութիւններուն, որոնք իրենց ստուգութիւնը կ'ապացուցանեն իրենց տարած յաղթանակներով։ Կը յենի ի վերջոյ մարդկային աւանդութիւններու վրայ որոնք կը շարունակուին մինէ իւրաքանչիւրին մէջ։

Ա. Մ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

Ս. ԾՆՈՒՆԴ

ՏԵՂԱԴՐԱԿԱՆ. — Ս. Աստուածածնի կամ Ս. Ծննդեան վանքը կը գտնուի Բեթղեհէմի մէջ, Յիսուսի ծնած այրին վրայ կառուցուած մեծ եկեղեցիին կից։ Վանքը ունի երկու տասնեակ սենեակներ Միաբանութեան և ուխտաւորներու բնակութեան համար. կը պարունակէ նաև եկեղեցի մը, երկրորդ յարկի վրայ, Ս. Աստուածածնի անունն նուիրուած։ Վանքը ամուր պարկով մը շրջապատուած է և ունի գեղեցիկ և օգտակար զիւրք։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Ազգային աւանդութեան համաձայն մեր Տրդատ թագաւորը կառուցանել տուած է Բեթղեհէմի վանքը. — Տէր Յովհ., Ժամ. Պատմ. Ս. Երուսաղէմի, 1890, Ա. էջ 58, Հմմտ. Ալիշան, Հայպ. էջ 228։

Դ. դարէն սկսեալ հայը, «թողած իր կապարճը» (Յերոնիմոս), և առած իր խաչը, ուխտի կուգար Ս. Վայրերը, որոնց կարգին նաև Բեթղեհէմ, ուր ծնած էր աշխարհի Փրկիչը։

Բեթղեհէմ նախ Բիւզանդական և ապա Արաբական տիրապետութեան տակ կը մնայ մինչև ԺԱ. դարու վերջերը։

Խաչակիրները Բեթղեհէմ կը մտնեն 1098 Յունիս 5ին. — Տէր Յովհ. Ա. էջ 128։

1227ին կը շինուի Ս. Աստուածածնի մեծ տաճարին փայտեայ քանդակազարդ դուռը, որուն վրայ կը կարգացուի հետեւեալ արձանագրութիւնը. «Թվ. ՈՀՁ. կազմեցաւ դուռս Ս. Աստուածածնի ձեռամբ Տէր Աբրահամի և Տէր Առաքելի ի թագաւորութեան Հայոց Հեթմոյ որդւոյ Կոստոնդէի. Քրիստոս Աստուած ողորմի աշխատաւորաց»։

1263էն առաջ Բեթղեհէմ կ'այցելէ իբր ուխտաւոր Յովհաննէս Տուեցի, կամ Տալիսի, Արքեպս. Գարդմանայ. — Միաբ., էջ 384, Վարդան, էջ 201-4։

ԺՁ. դարէն ասդին տեղեկութիւնները կը շատնան վանքի մասին։ Ստորև ժամանակագրական կարգով կը յիշենք անունները այն տեսուչներուն որոնք պաշտօնա-